

Alan Mikhail

BOŽJA SENCA

**Sultan Selim, njegov Osmanski imperij
in nastanek novoveškega sveta**

prevedel Matej Venier

Buda

OGRSKA

MOLDAVIJA

Mohač

Akerman (Maurocastro)

Beograd

Smederevo

VLAŠKA

Donava

Constanța

Ragusa (Dubrovnik)

Kotor

Sofija

Plovdiv

Ahyolu

Skopje

Odrin

Vize

Solun

Dimetoka

Konstantinopol

Drač

ALBANIJA

Jonski ooki (Benetke)

Marmarsko morje

Maltepe

Bursa

Yenişehir

Kütahya

OSMANSKI

EGEJSKO MORJE

Manisa

TEKE

Rodos

(Vitezi sv. Janeza)

Kreta

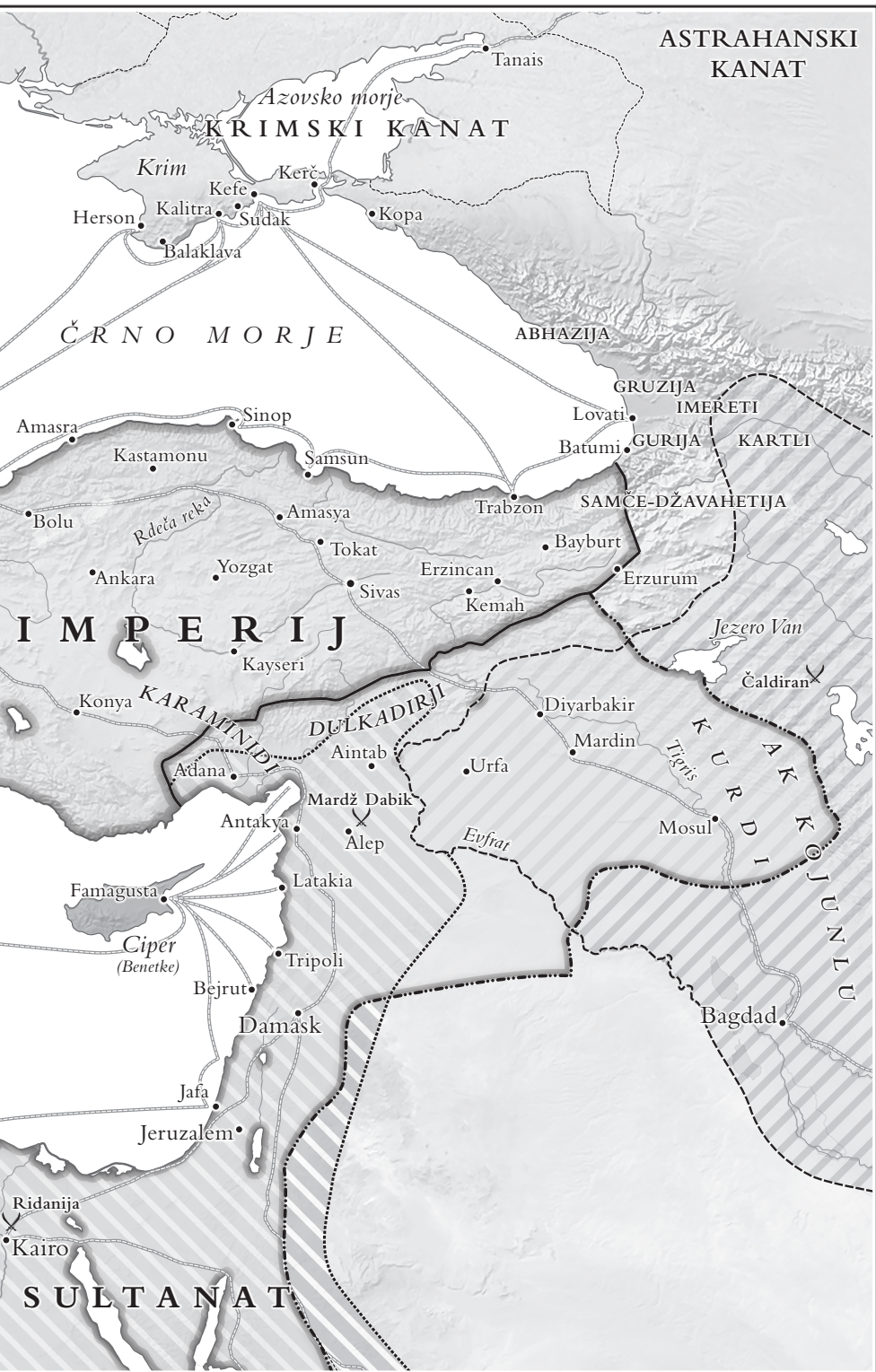
(Benetke)

SREDOZEMSKO MORJE

Aleksandrija

MAMELUŠKI

UVOD

7 ■

Selim

Na meji med Teksasom in Mehiko, natančno tam, kjer se Rio Grande izliva v Mehikiški zaliv, leži zaspano mesto z nenavadnim imenom Matamoros. *Mata* izhaja iz španske besede »matar«, ubiti, medtem ko je beseda *moros* – po slovensko »mavri« – zaničljivo ime, ki so ga uporabljali španski kristjani za muslimane. Matamoros torej pomeni pobijalec Mavrov, kar naj pravzaprav ne bi imelo nobene zveze z ameriško preteklostjo ali sedanjostjo. Zakaj bi torej sončno obmejno mesto v

severovzhodni Mehiki imenovali »Pobijalec mavrov«? So bili muslimani res kdaj otipljiv sovražnik, ki bi ga bilo treba v Mehiki ali Teksasu pobiti?

Besedo »Matamoros« so skovali katoliški Španci, ki so menili, da je dolžnost vsakega krščanskega vojaka, da pobija mavre. Veliki deli Španije so bili pod muslimansko oblastjo od leta 711 do 1492 – usodnega leta v geopolitični zgodovini, kajti tedaj niso le krščanske vojske zasedle ali vnovič zasedle, kot so raje govorili, zadnjega muslimanskega oporišča na Pirenejskem polotoku, temveč je neki zelo posebni Matamoros z znanim imenom Krištof Kolumb odprl novo fronto v vojni Španije proti islamu. Kolumb se je med Ferdinandovo in Izabelino zasedbo Granade bojeval kot navaden vojak; že s tem je pokazal, da je veren človek. V njegovem življenju so se vrstili boji poti muslimanom in prav posebej proti Osmanskemu imperiju, ki je bil največji tekmelec Španije v vsem Sredozemlju in breme svete vojne je nosil globoko v duši. Ko se je tako zibal po morskimi širjavah proti zahodu, njegovih misli ni vodila ne posvetna raziskovalska strast ne trgovska preračunljivost. Bolj kot karkoli drugega je jadral v Ameriko prežet z gorečnim upanjem, da se bo lahko bojeval v vojni krščanstva proti njegovemu najhujšemu sovražniku – islamu.

Kljub temu, da so kristjani dosegli veliko zmago na Pirenejskem polotoku, so skoraj povsod drugod izgubljali proti osmanskim Turkom; ti so jim neprestano jemali ujetnike, trgovski vpliv in ozemlje. Ideološki veter, ki je napenjal bela jadra Kolumbovih treh ladij, je bil najzahtevnejši politični boj 15. stoletja – spopad med katoliško Evropo in muslimanskim Osmanskim imperijem. V nasprotju s skoraj vsemi uveljavljenimi predstavami o svetovni zgodovini je bil Osmanski imperij resnični razlog za to, da so Evropejci odrinili v Ameriko.

Pol stoletja pred letom 1492 in stoletja po tem datumu je Osmanski imperij veljal za najmogočnejšo državo na zemlji: bil je največji imperij v Sredozemlju po antičnem Rimu in najtrajnejši v zgodovini islama. V desetletjih okoli leta 1500

so osmanski Turki obvladovali več ozemlja in vladali več ljudem kot katerakoli druga svetovna sila. Osmanski monopol nad trgovskimi potmi na Vzhod je bil skupaj z vojaško večščino turške vojske in mornarice vzrok, da sta bili Španija in Portugalska potisnjeni iz Sredozemlja, trgovci in mornarji iz teh kraljestev pa so morali v 15. stoletju postati svetovni raziskovalci na tveganih in nevarnih plovbah čez oceane in okoli celin le zato, da so se izognili osmanskim Turkom.

Osmanski imperij je na prehodu med 15. in 16. stoletjem krojil znani svet od Kitajske do Mehike. Zaradi svoje premoči se je zapletel v vojaški, ideološki in gospodarski spopad s španskimi in italijanskimi državami, Rusijo, Indijo in Kitajsko kakor tudi z drugimi muslimanskimi silami. Osmanski Turki so na tak ali drugačen način vplivali na skoraj vse pomembnejše dogodke tistih let, ki odsevajo prav do našega časa. Ducati domačih imen, kot na primer Kolumb, Vasco da Gama, Montezuma, reformator Luther, osvajalec Timurlenk in generacije papežev vključno z milijoni drugih bolj ali manj znanih zgodovinskih osebnosti so uravnavali svojo dejavnost po obstoju, dosegu in moči Osmanskega imperija in mu prilagajali potek svojega življenja.

Ko je Osmanski imperij v Evropi prodiral proti zahodu, je postala osmanska različica islama ena od poglobitvinih spodbud za protestantsko reformacijo Martina Luthra. Na vzhodni meji imperija so njegove vojne s safavidskim Iranom poglobile razkol med suniti in šiiti, ki še danes vznemirja muslimanski svet. Osmanska vojaška osvajanja in gospodarska ostroumnost so dali človeštvu enega od resnično svetovnih napitkov, kavo, in spodbudili kapitalistično potrošništvo z izumom kavarne.

Prisilni – bolj izgonu podobni – odhod s Sredozemskega morja je krščansko Evropo pahnil v apokaliptično razpoložnje. Zdelo se je, da se krščanstvo in islam spopadata za telo in dušo stvarstva. Ko so samorasli Kristusovi vojščaki prispeli v Novi svet, so se še naprej bojevali v svoji stari vojni, tokrat proti

staroselskim ljudstvom v daljnih deželah. Ti pobijalci mavrov so svoje v starem svetu pridobljene izkušnje z islamom uporabili za razumevanje obeh Amerik in njunih ljudstev in so se celo – z duhovno in pravno zaslombo papeža – sklicevali na svojo domnevno dolžnost, da se bojujejo proti islamu, ter z njo upravičevali dovajanje zahodnoafriških sužnjev v obe Ameriki. Če ne upoštevamo islama, torej ne bomo do dna in pravilno razumeli Kolumba in njegove dobe.

Božja senca sledi svetovnemu vplivu osmanske sile; s tem nas na inovativen in celo revolucionaren način seznanja z vlogo islama in Osmanskega imperija v oblikovanju Starega in Novega sveta. Zadnjih petsto let se tako zgodovinarji kot laični bralci za večino teh zgodovinskih dejstev bodisi niso menili ali pa zanje niso vedeli. Vendar so bili muslimani del tistega, kar neogibno predstavlja skupno zgodovino. Nesporno dejstvo je, da je Osmanski imperij izoblikoval naš moderni svet; priznati moramo, da je to grenka pilula za mnoge na Zahodu.

Zakaj je tako? Poglavitni vzrok za to je v tem, da Zahod v 21. stoletju – in enako je bilo v Evropi 16. stoletja – muslimane nagonsko dojema kot sovražnike in teroriste, kot popolne nasprotnike naše kulture in političnim sistemom, ki jih imamo za svete. Vsi, od popularne kulture do globalne politike, od konservativcev do liberalcev gledajo na islam kot na »velikega drugega« – to še posebej velja za Združene države – kot na problem, s katerim je nekako treba »opraviti«. Muslimani so tarča tako ljudskega kot uradnega zapostavljanja, pogosto pa tudi fizičnega nasilja.

Še druga dejstva so nam preprečevala, da bi prepoznali muslimanski vpliv na našo zgodovino. Zgodovino zadnjih petih stoletij bi predvsem radi brali kot »vzpon Zahoda« (ta anahronizem zveni enako verodostojno v Turčiji in drugod na Srednjem vzhodu kot v Evropi in Ameriki). Dejansko pa leta 1500 in celo leta 1600 še ni bilo ničesar, kar bi ustrezalo današnjemu tako zelo bahavemu pojmu »Zahod«. V prvih stoletjih novega veka je evropsko celino prekrivala

krhka zbirka med seboj nezdružljivih kraljestev in manjših kneževin, zapletenih v neprestane vojne. Velika ozemeljska cesarstva Evrazije so bila gospodarji Starega sveta, Ameriki pa sta razen nekaterih oporišč na Karibih in okoli njih pripadali svojim staroselskim ljudstvom. Osmanski imperij je v Evropi posedoval več ozemlja kot večina evropskih držav. Če bi moral leta 1600 nekdo staviti, katera sila si bo podredila svet, bi zastavil svoj denar za Osmanski imperij ali morda za Kitajsko, gotovo pa ne za nobeno evropsko državo.

Od industrijske revolucije in tako imenovanih evropskih zmagoslavij v 19. stoletju so to zgodovino pisali na novo, da bi vzpon Evrope upodobili kot nekaj, kar sega v Kolumbov čas. To je zgodovinski nesmisel. Ne le, da se tako s papirjem mašijo globoke razpoke znotraj zgodnje moderne Evrope, zamegljuje se tudi dejstvo, da je Osmanski imperij stoletja vli-val strah svetu, preden si je v 19. stoletju prislužil sramotilni vzdevek »evropski bolnik«. Nekateri zgodovinarji trdijo, da je začel Osmanski imperij propadati okoli leta 1600, prav tedaj, ko so se začeli Angleži naseljevati na ameriški celine. Imperij je sicer po tem datumu res pogosteje izgubljal vojne in prepuščal ozemlje, še nadaljnjih tristo let – do prve svetovne vojne – pa je ostal najmočnejša sila na Srednjem vzhodu in ena najpomembnejših držav v Evropi, Aziji in Afriki. Dejansko je v njegovi zgodovini najosupljivejša prav ta dolgoživost skupaj z udeležnostjo v svetovnem dogajanju. Kot vsi imperiji je prešel tudi Osmanski imperij, vendar šele po več kot šeststo letih gospodovanja. Branje osmanske zgodovine 16. stoletja skozi lečo 18. stoletja ali celo skozi lečo nekoč predpisane pripovedi Edwarda Gibbona iz 18. stoletja o vzponu in propadu Rima¹ nas v zgodovinskem smislu pripelje v nevzdržno slepo ulico.

Ne da bi poskušali zmanjševati pomen in ostrino spopadov med Evropo in Osmanskim imperijem, preiščimo, kako so osmanski Turki gradili naš moderni svet: pokaže se, da se islam in Evropa (ter pozneje Amerika) v zgodovini nista izključno razhajala ali se spopadala med seboj. Njuni pridruženi

zgodovini vsebujeta mnogo več kot zgolj nasilje; tako razvpiti »trk med civilizacijama« predstavlja le droben delček bogato pretkane vezenine. Tak pregled nam bo tudi pojasnil, kako je lahko mesto, ki so ga njegovi prvotni prebivalci poimenovali Anahuac, postalo Matamoros, v trajen spomin na krute vojne krščanske Španije proti islamu.²

• 12

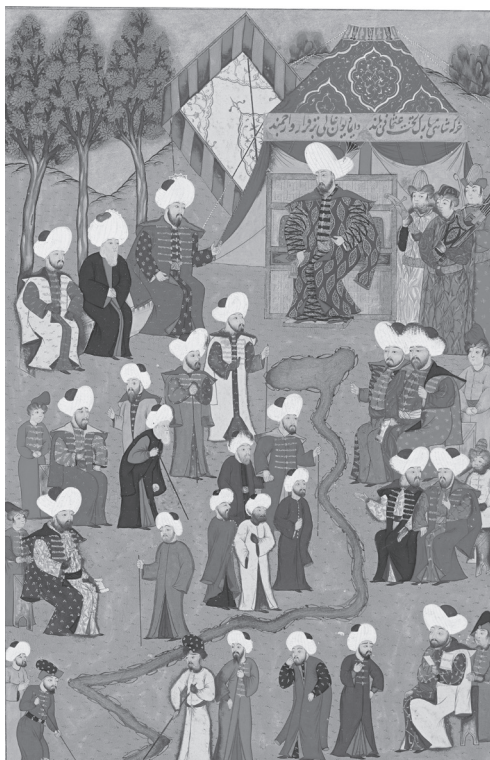
Epska zgodba o Osmanskem imperiju se začne daleč od Srednjega vzhoda. Predniki osmanskih Turkov³ so odšli na pot iz območja zahodno od Kitajske že v 6. stoletju in si preko Osrednje Azije utrli pot do Sredozemlja. Njihovo neomajno prodiranje je trajalo skoraj tisoč let. Na poti so se bojevali v vojnah in se spreobračali v različne vere. Pri tem so v te vere spreobračali tudi druge, gradili manjša in večja mesta ter izmenjevali blago in hrano, se učili jezikov in jih razširjali, vzgajali nove pasme konj, ustvarjali mojstrska umetniška dela in pisali čudovito poezijo. Večina potomcev ljudstva, ki se je odpravilo na potovanje, se je naselila vzdolž poti, na svilni cesti ali poleg nje. Poročali so se v tamkajšnje družine ter privzemali in spreminjali kulture v svojih novih domovanjih.

Neustrašna manjšina je prevalila vso pot do Anatolije – imenovane tudi Mala Azija – kopenskega mosta med Črnim in Sredozemskim morjem, kjer se Azija iztegne in se dotakne Evrope. Večina tistih, ki jim je uspelo priti tako daleč na Zahod, je pripadala turško govorečemu nomadskemu plemenu. Z njihovim dolgotrajnim preseljevanjem si razlagamo dejstvo, da povezujejo današnje Turke z ljudstvi Osrednje Azije jezikovne, kulturne in narodnostne vezi, ki segajo do daljne Kitajske in celo onkraj nje (korejščina in turščina na primer pripadata altajski jezikovni skupini). Ko so se ti prišleki ustavili v Anatoliji, so zase in za svoje črede poiskali bivališča na valovitih planjavah za sredozemskimi in egejskimi obalami, kjer so vstopili v razklani bizantinski svet. V Anatoliji 13. stoletja so izoblikovali eno med ducati tamkajšnjih družinskih

kneževin – muslimanskih in krščanskih, turških in grških – ki so se včasih bojevale proti usihajočemu Bizantinskemu cesarstvu. Njihovo ohlapno povezano plemensko skupnost je vodil Osman, ki je umrl sredi dvajsetih let 14. stoletja. Pozneje je obveljal za začetnika osmanske dinastije. Vsi sultani vse do 20. stoletja so bili njegovi krvni potomci.

Osmanu je uspelo Bizantinskemu cesarstvu odškrniti nekaj ozemlja, njegov sin pa je dosegel za te zgodnje osmanske Turke prvo resnično zmago. Leta 1326 je Orhan zavzel Burso, svetovljansko mesto, ležeče v bujni dolini nedaleč od Marmarskega morja. Mesto je bilo središče mednarodne trgovine s svilo in z njegovo zasedbo so dobile naraščajoče osmanske ambicije močan pospešek. Iz te prve osmanske prestolnice so nosilci Osmanovega ogrinjala vodili svoje vojščake od zmage

13 ■

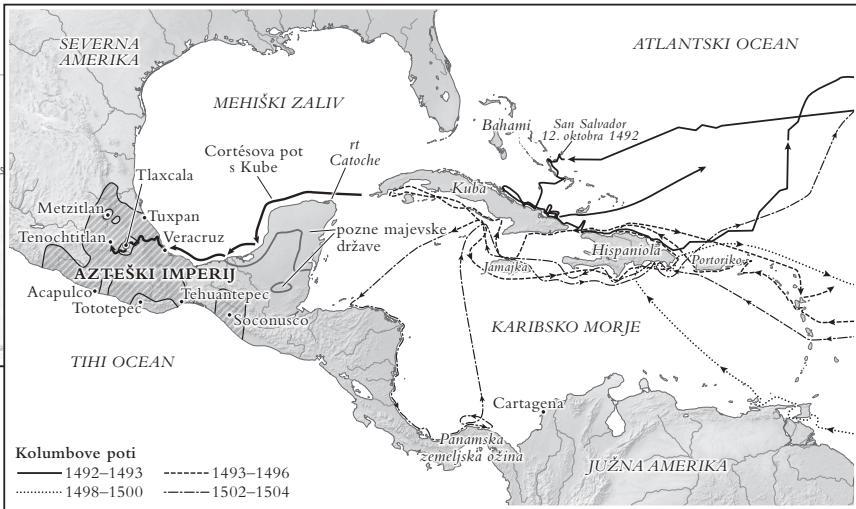

Osman

SVET LETA 1500

- evrazijske trgovske poti
- španske habsburške posesti
- avstrijske habsburške posesti
- 1492 prvo Kolumbovo potovanje na zahodno poloblo
- 1493 poznejše Kolumbove raziskovalne poti v Karibih
- 1498
- 1502
- 1497 potovanje Vasca da Game v Indijo

do zmage in zasedli dolgo vrsto ozemelj v zahodni Anatoliji in na Balkanu. Tamkajšnje večinoma krščanske skupnosti so sprejele pretežno muslimanske osmanske Turke v veliki meri zato, ker so znali prišleki iz azijskih step odlično sklepati ugodne dogovore z velikaškimi družinami in drugimi krajevnimi mogočniki. Osvajalske osmanske vojske so zagotavljale vojaško zaščito skupaj z ugodnejšimi davčnimi in trgovskimi pogoji, kot so jih ponujali Bizantinci, v zameno za prisego zvestobe Osmanovi družini in za to, da so Osmanom od časa do časa priskrbeli nekaj vojakov.

• 16

Po približno stotih letih ožemanja Bizantincev so jim oKmanski Turki leta 1453 zadali smrtni udarec, ko je sedmi osmanski sultan Mehmed II. v naskoku prodril skozi obzidje bizantinske prestolnice Konstantinopla.⁴ S to prelomno zmago, tako simbolno kot dejansko osvojitvijo, je osmanskim Turkom pridobil vzhodno prestolnico krščanstva in eno največjih in strateško ključnih svetovnih mest, ležeče na žariščni točki med Evropo in Azijo, ki je obvladovalo eno najpomembnejših poti med Vzhodom in Zahodom. Mehmed je privzel cesarski naslov in osmansko državo razglasil za novo rimsko cesarstvo. Za večino evropskih kristjanov, vključno za mladega Kolumba, je bila muslimanska zasedba »enega od obeh Rimov« znamenje, da je konec dni blizu. Osmani so, kot je to opisal neki evropski sodobnik, iztaknili eno od očes krščanstva.⁵

Približno štiri stoletja, od leta 1453 do zanje čedalje bolj vihravega 19. stoletja so ostali Osmani v središču svetovne politike, gospodarstva in vojskovanja. Evropske države so vznikale in propadale, Osmani pa so trdno stali. Premagovali so evropska cesarstva srednjega veka in zgodnje moderne dobe in se še v 20. stoletju bojevali v Evropi, čeprav tedaj že s čisto drugačnimi sovražniki. Tako Machiavelli kot Jefferson in Hitler – trio je sicer zelo neuglašen – so se morali soočiti z izzivom velikanske moči in vpliva Osmanov. Od svoje prve velike zmage pri Bursi so vladali skoraj šest stoletij na

Mehmed II. na hipodromu

ozemljih, ki zdaj pripadajo triintridesetim državam. Njihove vojske so obvladovale velikanska območja Evrope, Afrike in Azije; nekaj najpomembnejših trgovskih poti in mesta vzdolž bregov Sredozemskega, Rdečega, Črnega in Kaspijskega morja, Indijskega oceana in Perzijskega zaliva. Zasedali so Carigrad in Kairo, dve izmed največjih mest na svetu, prav tako pa tudi Meko, Medino in Jeruzalem; pod njihovo oblastjo je bil tudi Solun, ki je bil štiristo let največje judovsko mesto. Osmanski Turki so začeli kot skromni pastirji na dolgi, težki poti skozi Osrednjo Azijo, nazadnje pa jim je uspelo, da so vzpostavili državo, ki je bila najtesnejši približek Rimskega cesarstva po cesarstvu samem.

Eden človek je bolj kot kdorkoli Osmanski imperij spremenil v preobražajočo svetovno silo, kakršna je bil. Imenoval se je Selim,⁶ in čeprav se je rodil sultanu, nikoli nihče ni pričakoval, da bo iz njega kaj posebnega. Četrty od desetih sinov svojega očeta se je leta 1470 rodil v malem anatolskem mestu kot sin zaslužnjene prilježnice. Glede na rod mu je bilo namenjeno življenje v brezdelju, blagostanju in knežjem udobju, vendar je bilo zelo verjetno, da ne bo dolgo živel, kajti smrt sultana in ustoličenje njegovega naslednika so pogosto pospremili bratomori. Neomajni, neusmiljeni, hladnokrvni in vizionarski Selim pa je imel drugačne načrte. Zgodba njegovega življenja – igre moči, ki so ga pripeljale na prestol, njegovi vojaški podvigi in tehnike vladanja, njegova osebna karizma, njegova pobožnost – je nazorna pripoved o tem, kako je Osmanski imperij izoblikoval moderni svet.

Selim je bil vnuk Mehmeda II., sultana, ki je leta 1453 zasedel Konstantinopol in ga preimenoval v Istanbul. Njegov oče Bajazit je poskrbel za nadaljnjo širitev imperija in razširil njegove meje v vse smeri z vdori v Italijo, Perzijo, Rusijo in Ogrsko. Selim pa je zasenčil vse svoje prednike in njegove osvojitve so po pomenu presegle celo Konstantinopol, saj je z vojnami na Srednjem vzhodu, v Afriki in na Kavkazu skoraj potrojil ozemlje imperija. Ko je leta 1520 umrl, je bil njegov imperij močnejši kot kdaj, orjak, mnogo mogočnejši od katerekoli države na Zemlji, ki je zasedal tri celine starega sveta in zahteval še več. Selim je bil prvi sultan, ki je vladal nad Osmanskim imperijem, v katerem je bila večina prebivalcev muslimanske vere in je kot prvi pripadnik osmanske dinastije nosil naslova sultana in kalifa.

Bil je tudi prvi neprvorojenec, ki je postal sultan,⁷ prvi sultan, ki je imel ob smrti enega samega živega sina, in prvi, ki je odstavil ustoličenega sultana. Monomansko z oblastjo obsedeni Selim je načrtno in brez usmiljenja iz igre izločal svoje domače in tuje tekmece in ubil dva svoja polbrata, da bi se

dokopal do prestola. Neki zgodovinar iz 19. stoletja ga je v nasladno zloveščem slogu svoje dobe opisal kot »krvoločnega trinoga,⁸ ki se je s svojimi plamenečimi očmi in namrščenim obličjem odlično prilegal svoji nasilni naravi«. Želeč poslati sporočila tako živim kot mrtvim je pogosto brcal odsekane glave⁹ tistih, ki jih je usmrtil. Ni brez razloga zaslovel kot Selim Strogi (*Yavuz* v turščini). »Njegove oči izdajajo krut značaj,« je zapisal beneški dož Andrea Gritti. Bil je »divji in prekanjen«, skratka »vojni hujskač«.¹⁰

Selimovo življenje in vladanje pokriva morda najdaljnosežnejšega pol stoletja v svetovni zgodovini. Izkazal se je za najvplivnejšega v nizu šestintridesetih osmanskih sultanov – celo za bolj vplivnega kot njegov sin, morda najslavnejši osmanski sultan Sulejman veličastni – njegovo izročilo je določalo meje imperija do njegovega konca v 20. stoletju in še danes vpliva na geopolitične silnice. Podobno kot velja za Kristusa – kristjani bodo sicer rekli, da izraža primerjava najmanj zavist – obstajata imperij in svet pred Selimom ter imperij in svet po Selimu. Vsi živimo v Selimovi senci, v sozvočju z drugim njegovim nadimkom, »božja senca na zemlji«.

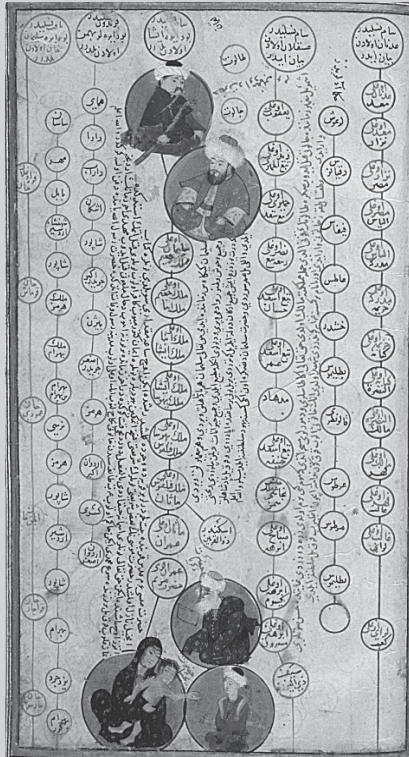
Zaradi Selimove pomembnosti v osmanski zgodovini in svetovni politiki so njegovo življenje mnogokrat opisali. Osmanske zgodovine, napisane tako pred njegovo smrtjo kot po njej, vsebujejo mnogo podrobnosti. Najpopolnejša zbirka virov je splošno znana kot *Selimname*,¹¹ »Selimova knjiga«; nastala je po Selimovi smrti kot poskus, da bi sultana prikazali v kolikor mogoče laskavi luči.¹² V 16. in 17. stoletju so osmanski zgodovinarji prepisovali in prirejali starejša besedila in tako ustvarili niz različnih, vendar med seboj tesno povezanih različic. Ob uporabi *Selimname* – brez nje Selima ni mogoče razumeti – moramo pogosto slavilne, skoraj hagiografske zapise v njej preverjati z drugimi viri, ki so pogosto nezanesljivi ali nepopolni. Dopolnjevanje kritičnega branja *Selimname* in drugih osmanskih virov s sodobnim gradivom iz Španije, Mameluškega sultanata in Benetk, z območja Indijskega oceana in iz

obeh Amerik omogoči uravnotežen pogled na Selima in njegov imperij ter razkrije njegov vpliv na svetovno dogajanje.

• 20

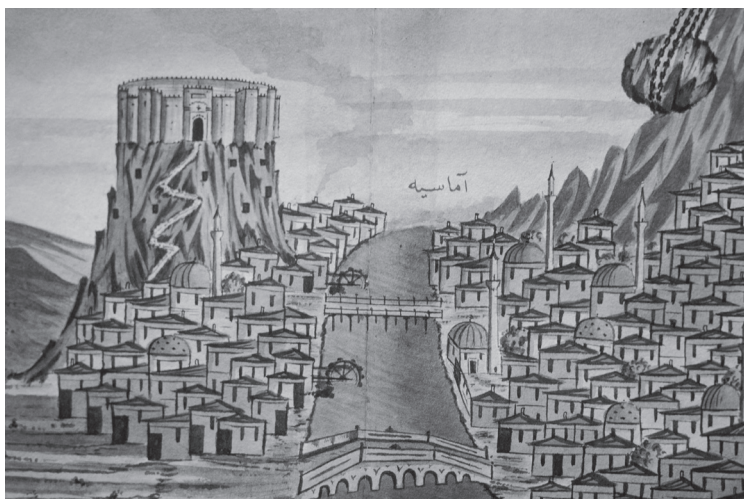
Božja senca je tako zasnovana kot vnovični pregled; ponujala naj bi novo in bolj celostno podobo zadnjih petih stoletij in prikazala bistveno vlogo islama v oblikovanju najbolj temeljnih premikov v zgodovini Evrope, obeh Amerik in Združenih držav. Če islama ne postavimo v središče svojega razumevanja svetovne zgodovine, ne bomo nikdar razumeli, zakaj imajo pobijalci mavrov pomnik na meji med Teksasom in Mehiko ali, bolj na splošno, zakaj nam na slepo in vedno na novo postrežejo z zgodovinami, v katerih manjkajo bistvene poteze naše skupne preteklosti. Ko zapisujemo dogodke iz Selimovega življenja in njegove dobe, se jasno zariše nova zgodovina in zrušijo tisočletna prepoznavna znamenja. Če je politikom, učenjakom in tradicionalnim zgodovinarjem to všeč ali ne, živimo v zelo osmanskem svetu. To je zgodba, ki nam jo lahko pove le Selim.

Prvi del PRINC (1470–1487)

Osmanska rodovina

1. poglavje VONJ SVETA

23 ■

Amasya

Na postelji z zeleno izvezenimi blazinami, prekriti z rjuhami iz škrlatnega žameta v palači v Amasyi, je Gülbahar Hatun 10. oktobra 1470 rodila. Pisarji so zabeležili, da se je kraljevski porod dopolnil v sredo zgodaj zvečer. Prav tedaj je zunaj zidov palače, vendar nedaleč od nje, v tem celinskem mestu sedemdeset milj od Črnega morja neki klateški sufijski mistik z razmršenimi lasmi in gosto brado zbral okoli sebe majhen trop privržencev in naraščajočo skupino radovednih poslušalcev. Ničesar ni vedel o političnem dogajanju v imperiju in tudi ni bil zaupen svetovalec ali tudi le znanec mestnega guvernerja Bajazita, vendar je imel enak pogled na dogodek

med stenami palače kot on. »Danes se bo na tem dvoru,¹ ki je prebivališče obilja, rodil otrok sreče, izvoljeni sin, ki mu je usojeno, da doseže blaženost,« je prerokoval mistik. »Luč svetilke v njegovem domovanju bo razsvetlila obzorja; žlahtne vonjave njegove blaginje bodo napolnile nosnice prebivalcev sveta. Postal bo vladar na prestolu svojega očeta, zaščitnik dežel v oblasti rodovine Osmanovih potomcev.« Tako drzne napovedi v osmanskem svetu nikakor niso bile redke. Imperij je premogel veliko zbirko vedeževalcev in vedežev vsake vrste, ki so se potikali naokoli in trdili, da poznajo skrivnosti sedanjosti in prihodnosti. Napovedovanje rojstva novega sultana ni bilo za mojstre preroške obrti nič nenavadnega in ti prodajalci napovedi so – kot vsi vedeževalci z dobrim nosom za pravšnji trenutek – znali pogoditi ravno dovolj, da so se njihove stranke vrnile, želeč izvedeti več.

Vendar so se prerokbe sufija iz Amasye kmalu zasukale v prav posebno smer. »Na telesu,« je nadaljeval, »ki je kot prebivališče dobre sreče zaznamovano z veseljem, bo imel kraljevsko znamenje, sedem peg. V skladu z njihovim številom bo premagal sedem vladarjev in slavil popolno zmagoslavje nad zlobnimi sovražniki.«

Omemba sedmih peg ni bila naključje – sedem je v islamu srečna številka. Nebesa imajo sedem stopenj; prvo suro Korana sestavlja sedem verzov; romarji sedemkrat obkrožijo Kabo, najsvetejši kraj islama. Še bolj pomenljiv pa je bil namig na sedmere krajine. Svet je bil namreč razdeljen na sedem ozemeljskih pasov – zgodnja slutnja, da je na zemlji sedem celin. Sedem znamenj na telesu novorojenca naj bi ga torej zaznamovalo kot prihodnjega vladarja znanega sveta.

Po zadnjem popadku – otrokov oče je bil po običaju odsoten – se je izčrpanost Gülbahar Hatun sprevrgla v radost in njeni stoki so prešli v krike veselja. Novorojeni je bil deček. Njegovo ime bo Selim. In zares je imel sedem znamenj.

Gülbahar je bila po rodu kristjanka iz Albanije. Zgodba o tem, kako je postala četrta žena princa Bajazita, kaže na to, da je zasedal Osmanski imperij čedalje osrednejši položaj v svetu 15. stoletja, zadnjega pred nastankom čezoceanskih imperijev Španije, Portugalske, Britanije in Nizozemske. Največji imperiji 15. stoletja so vladali nad širokimi pasovi ozemlja in obvladovali morja, vendar so redko pošiljali ladjevja preko oceanov. Evrazija je bila dom kitajskega, bizantinskega, mameluškega, beneškega in španskega imperija; v obeh Amerikah so bili Inki in Azteki; v Afriki kraljestvi Songaj in Mutapa. Preden so osmanski Turki leta 1453 zavzeli Konstantinopol, so v regijo, ki ji danes pravimo Srednji vzhod, vstopili po kopnem kot pritepenci z Vzhoda in vdrli na ozemlja v okviru bizantinskega, mameluškega in beneškega imperija, ki so se v tistem času uvrščali med največje države sveta, vendar še vedno niso dosegali velikosti in moči kitajskega in azteškega imperija. Albanija je bila ena od tistih nestalnih dežel na meji med imperiji, ki so jih izmenično prevzemali različni imperialni nadoblastniki.

Beneški imperij, ugnuzden na severnih in vzhodnih obalah Jadranskega morja, je moral vedno pogosteje odbijati osmanske napade na svoja albanska ozemlja. Potem ko so osmanski Turki zasedli velik del Anatolije, so nekaj desetletij pred zavzetjem Konstantinopla preko Dardanel vdrli v Evropo in odprli novo poglavje svoje širitve; njihove vojske so si utle pot čez Balkan, ki ga je do tedaj žilavo branilo Bizantinsko cesarstvo, in prodrle globoko v negostoljubne gore in doline obale Albanije. Posedovanje tega obalnega pasu je omogočilo njihovim in piratskim ladjam nadzor nad plovo v tamkajšnjih vodah in nad trgovino med Jadranom in širšim Sredozemskim morjem; to je bil prelomni trenutek na prizorišču spopadov med Benečani in Bizantinci, ki so se ruvali za nadzor nad grškim polotokom in vzhodnim Sredozemljem. Po svoji stari navadi so Osmani sklepali dogovore s krajevnimi

EVROPA LETA 1500

veljaki z zagotovili, da bodo spoštovali njihovo avtonomijo in jih ščitili. Mnogi med temi veljaki so raje izbrali osmansko kot beneško oblast in so pristali, da bodo plačevali sultanu davščine v denarju in blagu.

Z osvojitvijo teh evropskih ozemelj se osmanski Turki niso le približali bizantinski prestolnici Konstantinopol, ki je bil zanje končni cilj, temveč so lahko še učinkoviteje napadali katoliške Benečane. Mnogo teh bojev je potekalo na morju, Albanija pa je postala eno prvih kopenskih bojišč v spopadu med tekmece.

Ko so osmanski Turki v Evropi osvojili dovolj ozemlja, so prebivalce zasedenih pokrajin vključili v svoj imperialni sistem in vzpostavili institucijo, imenovano *devşirme*. Krščanske dečke v najstniškem obdobju so odvedli in jih zbrali v središčih osmanske oblasti. Družinske vezi teh dečkov so bile pretrgane; spreobrnilo jih je islam in jim zagotovili vsakovrstne materialne ugodnosti; izurili so jih v vojaških veščinah in postali so predan, privilegiran sloj v osmanski vojski. Tako so osmanski vladarji ustvarili sebi zvesto vojaško elito. Tudi nekateri starejši balkanski krščanski moški so se poskušali povzpeti tako, da so se ponudili v služenje v sultanovi vojski.

Po vsem, kar vemo, je bil oče Gülbahar eden od tistih, ki so prestopili v islam, da bi služili v osmanski vojski. Na družbeni lestvici se je poskušal povzpeti tudi tako, da je ponudil svojo hčer sultanu za priležnico. To bi se mu neznansko splačalo, če bi rodila sina. Resnično je lahko gojil upanje, da bo postal sultanov ded – neverjeten preobrat v življenju albanskega prostaka. Tudi Gülbahar je imela od vsega skupaj znatno korist. Na le, da je imela v palači mnogo udobnejše življenje kot v rojstni vasi (namesto da bi jo imel v lasti sultanov sin, bi pač bila lastnina svojega moža), dobila je tudi priložnost, da postane sultanova mati in s tem najpomembnejša ženska v imperiju – dejansko ena najpomembnejših žensk na svetu. Kajti v tistem času osmanski sultani in principi niso imeli sinov s svojimi ženami, temveč s svojimi priležnicami; vsi osmanski

sultani so bili sinovi tujih, običajno v krščanskem svetu rojenih suženj, kakršna je bila Gülbahar.

Gülbahar je bila najbrž sprva plaha in ubogljiva, sčasoma pa si je zagotovila podporo vsaj nekaterih sopriležnic, da je lahko naredila bistveni preskok in vstopila v prinčev harem. Druge so gotovo uveljavljale svoj višji položaj v haremski hierarhiji in z užitkom delale iz življenja te mlade ženske pekel. Kot lahko sklepamo po njenem poznejšem življenju, je Gülbahar spretno krmarila v svojem novem stanu in iskala najugodnejše priložnosti.

V osmanski vladarski družini je vladala medsebojna od-tujenost. Kot sedemnajstletno priležnico je Bajazit Gülbahar pred njuno spolno združitvijo komaj ujel s pogledom na haremskem dvorišču; njena znana očarljiva spogledljivost in omamna lepota sta zadostovali, da je vzbudila njegovo zanimanje. Pri spolni združitvi gospodarja in priležnice – ta je bila običajno groba in namenjena stvari sami – je bila redko udeležena ljubezen. Sultan in principi so predvsem skrbeli za to, da so zaplodili čim več moških potomcev, ker je bilo treba zagotoviti nadaljevanje dinastije in s tem imperija v svetu, v katerem je bila smrt – pri porodu, v boju, zaradi bolezni – nekaj običajnega. Bajazit je imel že tri sinove in Gülbahar se je verjetno bala, da sinu, če ga bo že rodila, njegov oče morda ne bo naklonjen. Takšen je bil položaj mlajših sinov v osmanski dinastiji: ob njihovem rojstvu so proslavljali, nato pa so jim omogočili življenje v razkošju, ne da bi se kaj dosti menili zanje.

Za sultana ali za tistega, ki je kot Bajazit čakal, da bo to postal, je bilo kot dvorezen meč, če je imel veliko sinov. Poskrbeti za rojstvo sina-naslednika je bila poglobitna dolžnost vsakega sultana, kajti imperij bi propadel, če bi Osmanov rod izumrl. Vendar je vsak moški Osmanov potomec življenjsko ogrožal svojega očeta v najbolj darvinističnem smislu, kot

možni naslednik, ki bi se utegnil ozreti po prestolu nekoliko prezgodaj. Še bolj neposredno je pomenil grožnjo za svoje polbrate; v celotnem obstoju Osmanskega imperija je odzvaljal pripev: »Med princi ni sorodstvenih vezi.«² Od trenutka, ko so se rodili, so polbratje delali drug proti drugemu in tekmovali za prestol, njihove najmočnejše zagovornice pa so bile njihove matere. Odnos med materjo in sinom se je v vladarski družini tako na osebni kot na politični ravni izkazal za pomembnejšega od vseh drugih vezi. Očetje so ostajali ob strani in sistem je zagotavljal, da so imeli sinovi očeta in svoje polbrate bolj za sovražnike kot za sorodnike. Sofokles ne bi mogel napisati boljšega scenarija.

• 30

Nasledstvo v Osmanskem imperiju nikoli ni bilo samoumevno. Najstarejši sin je bil sicer dedič prestola, dejansko pa je bil upravičen do njega vsak Osmanov moški potomec in ob zamenjavah na prestolu je zelo pogosto prišlo do umorov. Sultanu je bil morda eden od sinov ljubši od drugih, vendar to ni zagotavljalo ničesar. To je veljalo enako za Bajazita in njegove polbrate kot za Bajazitove sinove. Bajazit tako svojim desetim sinovom ni zapustil le svojih mandljastih oči, temveč tudi bratomorilsko tekmovanje, ki so ga podpihovale njihove matere. Zmagoslavni sin in njegova mati sta zasedla palačo; poražene sinove so pobili. Njihove matere niso izgubile le sinov, temveč tudi ugled in blaginjo, ki sta pripadala materi princa – še bolj pa seveda sultanovi materi. Največ, na kar so lahko upale te ženske, je bil izgon v palačo v nekdanji osmanski prestolnici Bursi; to je bil nekakšen dvorni dom za upokojene in pozabljene matere umorjenih princev. Razumljivo se noben sin in nobena mati nista veselila take usode. Kot vežbališče za neusmiljeno nasilno politiko tistega časa je harem sijajno vzgajal bodoče sultane. Voditelj Osmanskega imperija je moral biti prodoren in brezobziren, prav tako pa je moral biti bleščeč strateg – če je hotel prelisičiti svoje tekmece, naj so bili to Benečani, Safavidi, Madžari ali pa njegovi sorojenci in sinovi. Princ, ki je izšel iz harema močnejši od

svojih polbratov, je bil po splošnem prepričanju kot sultan najprimernejši za to, da obdrži Osmanski imperij na mestu najmočnejše geopolitične sile na svetu.

Ko je priležnica rodila sina, je bilo s spolnimi odnosi konec. Šlo je za enačbo z eno neznanko: ena ženska, en sin. Vsaka mati s sinom je v haremu v Amasyi prebivala v svojih prostorih, druge pa je srečevala na haremskih hodnikih in v drugih skupnih prostorih. Ženske kot Gülbahar so bile matere morebitnih sultanov – ta status jim je prinašal odgovornosti in prednosti, priložnosti in tveganja. Predvsem so morale te matere princev obdržati svoje sinove pri življenju; zagotoviti so jim morale tudi vzgojo, vredno princa. Zgodaj razviti Selim se je v Amasyi učil osmanske turščine (upravnega jezika imperija), arabščine (jezika Korana in ključa do verskega spoznanja) in perzijsčine (literarnega in pesniškega jezika). Vzgoja princa je vključevala tudi pouk lokostrelstva, zdravilstva, pisanja imperijskih odlokov in lova. Gülbahar je s svojimi pomočniki in pomočnicami medtem dečka naučila moliti, se oblačiti in vesti kot bodoči sultan. Tako harem – pogosto predmet fantazije in mita, vendar bolj urejen in živ več, kot bi si navaden človek kdaj mogel zamišljati – v resnici ni deloval kot seraj. Bolj kot kaj drugega je bil šola.

31 ■

Ko se je rodil Selim, je bil Bajazit že šestnajst let guverner v Amasyi.³ Vsakega osmanskega princa so tedaj imenovali za guvernerja province. V tej pomembni vlogi naj bi dokazal svojo vrednost. Kot najstarejši sin Mehmeda II., osvajalca Konstantinopla, je bil Bajazit nosilec zahtevnega izročila. Leto po tej osvojitvi so ga poslali v Amasyo skupaj z njegovo materjo in – razumljivo glede na to, da mu je bilo tedaj šele sedem let – s celim tropom svetovalcev in služinčadi. Tam je ostal naslednjih šestindvajset let, dokler leta 1481 ni postal sultan in se s celotnim gospodinjstvom – v katerega je spadal tudi enajstletni Selim – preselil v Istanbul.

Bajazit na prestolu

Amasya⁴ je bilo zaspano podeželsko mesto v severni Anatoliji z zmernim podnebjem, znano po svojih jabolkih, stisnjeno v ozki dolini Zelene reke in skoraj od vseh strani obdano s skalnatimi gorami. Strme pečine so varovale mesto in Amasya je stoletja obdržala nespremenjen tloris, kajti stavbe je bilo mogoče graditi le na ozkih obrežnih pasovih na obeh straneh reke. Kot mnoga mesta in naselja v Anatoliji je bila Amasya neprekinjeno naseljena že skoraj sedem tisoč let, ko je tja prišel Bajazit.

Amasya ni bila niti trgovsko središče niti pomembna strateška točka, skozi stoletja pa je izstopala kot intelektualno središče – v mestu se je rodil antični grški zemljepisec Strabon – in kot mesto odraščanja generacij bodočih sultanov. Skoraj vsi principi – ne le tisti, ki so jih tja poslali kot guvernerje, so

potovali v Amasyo, da bi tam vsrkali vse, kar mora vedeti sultan. Amasya je s svojim v širni svet uprtim pogledom delovala kot nekakšen osmanski West Point. Tukaj so se bodoči sultani seznanjali z državnimi spretnostmi, vojskovanjem, jahanjem in ravnanjem s konji, gospodarstvom, zgodovino in državno upravo; naučili naj bi se tudi, kako vzdrževati v ravnotežju interese in strasti med seboj tekmujočih uradnikov in družinskih članov. Podobno kot v drugih anatolskih mestih so v Amasyi živele ustaljene skupnosti Armencev, Grkov, Bosancev, Judov, Turkov in drugih. S tem mikrokozmosom različnosti, navzočih v Osmanskem imperiju, je bilo mesto idealen kraj za pripravo morebitnega sultana na vladanje.

V tem skrajno svetovljanskem imperiju je bilo s haremom poskrbljeno, da je v samo krvno linijo vladarske družine prenikala prvina neturške, nemuslimanske, neelitne drugačnosti. Kot sin matere iz daljne dežele s tujo kulturo in neislamske vere je Selim neposredno izkusil narodnostno in versko zlitost Osmanskega imperija; že med odraščanjem v provincialni Amasyi je dobil globok vpogled v svet 15. stoletja. Čeprav nikakor ni bilo gotovo, da se bo povzpел na prestol, je Selim do vstopa v najstniško obdobje ponotranjil zemljevid, ki mu ga je razgrnila Gülbahar, da bi ga pripravila na plovbo po svetu onkraj haremskih zidov.

Osmanski principi, tudi tisti najopreznejši, so bili že v nežni mladosti izpostavljeni prefinjenemu in pogubnemu svetu diplomacije zgodnjega novoveškega obdobja. Eno najpomembnejših sredstev za slovesno razkazovanje novega moškega potomca Osmanovega rodu tujim vladarjem je bilo slovesno praznovanje ob obrezovanju člana vladarske družine. Podobno kot bar micve so bila ta razkošna obredja – ki so jih glede na sestavo (in skupinsko plodnost) vladarske družine prirejali skoraj vsako leto – proslavljanje prehoda iz deške v moško dobo. Imela so tudi diplomatski pomen kot

pretveza za vabljenje tujih odposlancev, državnih voditeljev in drugih mednarodnih dostojanstvenikov v vladarsko palačo v Istanbulu, novo poslopje v nedavno osvojenem mestu, ki je sčasoma dobilo ime Palača Topkapı.⁵ Ob obdarovanju, čestitkah in neskončni strežbi razkošnih jedil so lahko osmanski dostojanstveniki utrjevali družabne vezi s svojimi tujimi vrstniki in pri tem sklepali dogovore. Praznovanje Selimovega obrezovanja so priredili leta 1479, ko je bilo princu skoraj devet let. Njegovi starši so z njim prepotovali štiristo milj do Istanbula, da bi obredu lahko brez težav prisostvovala množica tujih gostov skupaj z odposlanci, ki so stalno prebivali v mestu. Kot predstavitev princa svetu zunaj palače in dokaz učinkovitosti para mati-sin je moral obred obrezovanja potekati brez napake. Prinčeva mati je poskrbela za vse dogovore, kot je bilo tedaj v navadi, pa se ni udeležila javnih slavnosti. Obred obrezovanja je bil tako utelešenje dvojne vloge matere člana vladarske družine: mati rejnica in pobudnica morebitnega vzpona svojega sina na prestol. Ne le, da je negovala svojega mladega sina po njegovem bolečem kirurškem vstopu v moško dobo, pomagala je tudi prirediti prvi večji mednarodni dogodek v njegovem življenju.

Selimov obred obrezovanja je zaznamoval nižišče v odnosih med Osmanskim imperijem in Beneško republiko. Pred zavzetjem Konstantinopla leta 1453 so se osmanske in beneške sile ob več priložnostih spopadle v resni vojni, vendar so skoraj vsakokrat pretehtali gospodarski interesi, kajti boljše je bilo ohraniti tok trgovine med zahodom in zahodom. Po letu 1453 pa je postala vojna neizogibna, ko so Osmani med svojim napredovanjem na Balkanu zasedbo Srbije leta 1459 ogrozili beneške posesti.

Nekaj let pozneje, leta 1462, je osmanski vojaški poveljnik albanskega rodu – zajeli so ga med enim od plenilskih pohodov, s katerimi so običajno odvajali balkanske dečke v imperij – prebegnil v neko beneško utrdbo blizu Aten. Turki so, razumljivo, zahtevali njegovo vrnitev. Ko so Benečani odklonili,